

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

การศึกษาวิจัยฉบับนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ ที่ผู้วิจัยได้ค้นคว้าจากเอกสาร และสัมภาษณ์นักวิชาการในวิชาชีพต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องในเรื่องของชีวิต การทำแท้ง ตลอดจนแนวทางในการแก้ไขปัญหาการทำแท้งตามทัศนะทางพุทธศาสนา เพื่อนำมาประยุกต์เข้ากับการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมไทยให้ตรงกับความต้องการของสังคมตามยุคสมัย พระพุทธองค์ทรงย้ำถึงกระบวนการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หมายถึงการนำเอาหลักคำสอนของพระพุทธองค์ไปใช้ในบริบทต่าง ๆ ตามความเหมาะสม เพราะถ้าหากละเลยก็จะไปไม่ถึงซึ่งจุดหมายปลายทางได้ งานวิจัยฉบับนี้จึงให้ความสำคัญกับวิธีการคิด ที่นำเอาหลักธรรมไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และส่วนรวม ซึ่งก็คือ วิธีคิดแบบโยนิโสมนสิการ เพื่อการมีชีวิตที่ดี การทำแท้งเป็นความไม่ถูกต้องทางศีลธรรม ไม่ว่าจะใช้วิธีการทำแท้งแบบใด หรือจะมีเหตุผลเป็นอย่างไร

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

๕.๑.๑ การเกิดชีวิต และการผ่านมนุษย์ในทัศนะของพระพุทธศาสนา

การเริ่มต้นชีวิตชีวิตในทัศนะพระพุทธศาสนาเกิดโดยอาศัยกระบวนการทางปัจจุสมุปบาท คืออาศัยเหตุปัจจัยเชื่อมโยงกันโดยไม่ขาดสาย ในมหาสิหนาทสูตร พระพุทธองค์ได้จำแนกการเกิดสัตว์โลก ตามลักษณะของการเกิดไว้ ๔ ประเภท คือ

- ๑) ชลาพุชะกำเนิด คือ การเกิดในครรภ์ออกเป็นตัว
- ๒) อณฑะชะกำเนิด คือ การเกิดในฟองไข่
- ๓) สังเสทชะกำเนิด คือ การเกิดจากเหงื่อไคลของสิ่งสกปรก
- ๔) โอปปาติกะกำเนิด คือ สัตว์เกิดผุดขึ้น

ส่วนการเกิดในโลกของมนุษย์ เช่น การเกิดของคนและสัตว์ ต้องอาศัยพ่อแม่เป็นเชื้อให้ ด้วยการผสมพันธุ์ อาศัยธรรมชาติ อาศัยอาหาร ตามนัยอภิธรรมกล่าวไว้ว่า การเกิดเป็นมนุษย์เริ่มตั้งแต่มีปฏิสนธิวิญญาณ ซึ่งเกิดขึ้นต่อจากจุติจิต ในภพภูมิต่างกัน อันเป็นดวงจิตสุดท้ายต่อจากชาติก่อน ตายจากชาติก่อนแล้วเกิดทันที ไม่มีระหว่างกัน ปฏิสนธิจิตนี้แหละเป็นส่วนหนึ่งในการเริ่มต้นของชีวิต ๓ ประการ คือ

- ๑) มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน (มีเพศสัมพันธ์)
- ๒) มารดามีฤดูเป็นปกติ (อยู่ในวัยที่มีประจำเดือน และไขสูกพร้อมผสม)
- ๓) มีคันธัพพะเข้าไปตั้งอยู่ (ปฏิสนธิวิญญานเกิดขึ้น)

พระพุทธศาสนายังได้กล่าวถึงกระบวนการเจริญเติบโตของมนุษย์ในครรภ์ ตามที่พระพุทธองค์ตรัสไว้ในอินทกสูตร โดยลำดับเป็น ๕ ขั้นตอน ในแต่ละสัปดาห์ ดังนี้

สัปดาห์ที่ ๑ เป็นกลละ (น้ำใส)

สัปดาห์ที่ ๒ เป็นอัมพุทะ (หยาดน้ำชุ่มชื้น)

สัปดาห์ที่ ๓ เป็นเปลี (ชิ้นเนื้อ)

สัปดาห์ที่ ๔ เป็นมนะ (ก้อนเนื้อ)

สัปดาห์ที่ ๕ เป็นปัญจสาขา (ปุ่มห้าปุ่ม) มีลักษณะเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ ปุ่มศีรษะ ๑ ปุ่ม ปุ่มแขน ๒ ปุ่ม ปุ่มขา ๒ ปุ่ม จากนั้นก็จะพัฒนาไปสู่การเป็นรูปร่างจนมีผม ขน เล็บ เป็นต้นตามมา

การเกิดชีวิต ในทัศนะของพระพุทธศาสนานั้น เป็นการเกิดทางร่างกายและจิตใจ ซึ่งจิตเดิมนั้นเป็นจิตบริสุทธิ์ ไม่มีเครื่องเศร้าหมอง ไม่มีกิเลส เป็นปัจจัยให้เกิด เป็นการเกิดความทุกข์สาเหตุมาจากเด็กมีสภาพจิตด้วยด้วยคุณธรรม ขาดสติ ไม่มีปัญญารู้ชัดตามความเป็นจริง (อวิชชา) ซึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดเวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพชาติ ฯลฯ ซึ่งเป็นกระบวนการเกิดความทุกข์ในจิตใจ ความทุกข์จะเกิดดับ เกิดดับ สลับกันไปเป็นลูกโซ่ ประดุจสายฟ้าแลบ เป็นวงกลมหมุนเวียนเช่นนี้ เรื่อยไปตลอดชีวิต จนกว่าจะดับทุกข์ได้

หลักเบญจศีล การฆ่าสัตว์ ไม่ว่าจะเป็นใคร สัตว์เล็ก น้อยใหญ่ ฆ่าที่ใด ที่ไหน เมื่อไหร่ เวลาใดก็จัดว่าเป็นการฆ่า ไม่มีข้อยกเว้น ถือว่าผิดศีล และมีผลเป็นบาปอย่างแน่นอน และการฆ่าชีวิตมนุษย์นั้นถือว่าเป็นบาปตามกรณีว่าผู้ถูกฆ่านั้นมีคุณธรรมมากหรือน้อย การฆ่าสัตว์ จะมีโทษมาก หรือโทษน้อย ย่อมขึ้นอยู่กับสัตว์ที่ถูกฆ่า และความพยายามของผู้ฆ่า ซึ่งต้องอาศัยหลักเกณฑ์ ในการพิจารณา ๓ ประการด้วยกัน คือ

๑) ร่างกายของสัตว์ที่ถูกฆ่า ถ้าเป็นสัตว์ใหญ่ เช่น ช้าง ม้า โค กระบือ เป็นต้น ก็มีโทษมาก เพราะชีวิตนวกกลาปของสัตว์พวกนี้ ถูกทำลายลงเป็นจำนวนมาก แต่ถ้าสัตว์ที่ถูกฆ่าเป็นสัตว์เล็ก เช่น มด ยุง ริ้น ไร เป็นต้น ก็มีโทษน้อย

๒) คุณธรรมของสัตว์ที่ถูกฆ่า ในระหว่างสัตว์ดิรัจฉาน กับมนุษย์ ฆ่ามนุษย์มีโทษมากกว่าสัตว์ดิรัจฉาน เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐกว่าสัตว์ดิรัจฉาน สำหรับการฆ่ามนุษย์กับมนุษย์ด้วยกัน ฆ่าผู้ที่มีศีลธรรม ฆ่า ฆิกษุ สามเณร อุบาสก อุบาสิกา เป็นต้น มีโทษมากกว่าผู้ไม่มี

มีศีลธรรม เช่นใจผู้ร้าย เป็นต้น ย่อมมีโทษน้อยกว่า ถ้าผู้ถูกฆ่าเป็น บิดา มารดา พระอรหันต์ เป็น อนันตริยกรรม ยังมีโทษมากเป็นพิเศษ

๓) ความเพียรของผู้ฆ่า อาศัยตัดสินโดย ปโยคะ คือในขณะที่ฆ่านั้น ได้ใช้ความเพียร พยายาม มากหรือน้อย ถ้าใช้ความพยายามมาก ก็มีโทษมาก ถ้าใช้ความพยายามน้อยก็มีโทษ น้อยการฆ่าชีวิตมนุษย์จัดเป็นความผิดที่อภัยไม่ได้ ตัวอย่าง การปรับความผิดแก่พระภิกษุผู้ฆ่า มนุษย์ไว้อย่างหนักที่สุดไม่ว่าจะฆ่าด้วยตนเอง หรือให้ผู้อื่นฆ่า จะด้วยด้วยศาสตรา หรือ เวทย์มนต์ ก็ต้องปาราชิกทั้งนั้น

๕.๑.๒ ปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย

การทำแท้งเป็นปัญหาวิกฤติทางสังคมไทย สะท้อนถึงสภาวะความเสื่อมทางศีลธรรม และจริยธรรม เป็นความอ่อนแอทางสังคม ความไม่เข้มแข็งด้านวัฒนธรรม และกฎหมาย ใน ปัจจุบันเป็นยุคของการสื่อสารที่ไร้พรมแดน การไหลบ่าจากวัฒนธรรมตะวันตก ความอ่อนแอของการปลูกฝังเรื่องของศีลธรรม จริยธรรมที่ถูกต้องเหมาะสมของคนไทย เมื่อเกิดการตั้งครมขึ้นมาผู้ ประสบปัญหาขาดประสบการณ์ในการแก้ปัญหา ทำให้แก้ไขปัญหโดยขาดความยับยั้งชั่งคิด และไม่ปรึกษาหาข้อมูลจากบุคคลอื่นหรือหน่วยงานที่สามารถให้ความช่วยเหลือ

พบสถิติการตั้งครมในวัยรุ่นเป็นอันดับสองของโลก และส่วนหนึ่งจบลงด้วยการทำแท้ง โดยบ่งบอกให้เห็นถึงสภาพสังคมวัฒนธรรมที่เสื่อมโทรมทางด้านจิตใจ ขาดความรับผิดชอบ ต่อสิ่งที่ได้กระทำขึ้น และทำให้เห็นถึงความมั่งง่าย ไม่ป้องกันมีเพศสัมพันธ์ รวมทั้งสื่อค่อนข้างดี แผลเรื่องการทำแท้ง ทำให้คนในสังคมตื่นตัวกันมากขึ้น และกระทบต่อสภาพจิตใจ ความรู้สึกของคนในสังคมในวงกว้าง

การทำแท้งที่ไม่ปลอดภัย เป็นปัญหาสาธารณสุขที่สำคัญของประเทศ เป็นสาเหตุการตายของมารดา จากการตกเลือด ติดเชื้อหลังการทำแท้ง ในประเทศไทยถือว่าการทำแท้งเป็นเรื่อง ผิดกฎหมาย ผู้หญิงตั้งครมที่ไม่ต้องการบุตร มักลักลอบทำแท้งโดยเฉพาะในกลุ่มวัยรุ่น ยากที่จะทราบจำนวนที่แท้จริง การทำแท้งที่ไม่ปลอดภัย ก่อให้เกิดผลเสียต่อสุขภาพ อาจเป็นอันตรายถึงชีวิตได้ และค่าใช้จ่าย ค่ารักษาพยาบาลที่เกิดจากภาวะแทรกซ้อนจากการทำแท้ง

ปัจจุบันประเทศไทยไม่สามารถแก้ไขปัญหการทำแท้งเถื่อนได้เลย เห็นว่าในอนาคต ความเจริญทางด้านวัตถุมีมากขึ้น แต่การพัฒนาทางด้านจิตใจของคนเรากลับมีน้อยลง และเนื่องจากกฎหมายไทย ยังไม่อนุญาตในการทำแท้ง ใครทำแท้งถือว่าผิดกฎหมาย จึงมีการลักลอบ หรือแอบทำ สะท้อนถึงสังคมไทยที่เด็กและเยาวชนขาดการดูแลหรือเลี้ยงดูจากสถาบันครอบครัวที่ไม่ดี จึงทำให้เด็กและเยาวชนหมกมุ่นอยู่กับเรื่องเพศ ไม่คิดสร้างสรรค์ ทำให้สังคมตกต่ำไม่พัฒนา

ข้อเท็จจริง การทำแท้ง หรือการยุติการตั้งครรภ์ เป็นหัวข้อที่ถกเถียงกันอย่างมาทั้งฝ่ายสนับสนุนและฝ่ายต่อต้าน ในฝ่ายสนับสนุน เห็นว่าควรเป็นสิทธิของผู้ตั้งครรภ์ ในการที่จะยุติการตั้งครรภ์ได้ กรณีที่เป็นการตั้งครรภ์โดยไม่พึงประสงค์ เพราะหากปล่อยให้จนคลอดออกมาจะเกิดปัญหาสังคมตามมา หรือไปทำแท้งกับหมอเถื่อนที่ไม่ใช่แพทย์จนเป็นอันตรายต่อชีวิตของหญิงที่ตั้งครรภ์ได้ แม้การทำแท้งอย่างถูกต้องโดยแพทย์ก็เป็นอันตรายได้เช่นกัน ในฝ่ายต่อต้าน คำนึงถึงด้านศีลธรรมในเรื่องการทำลายชีวิตที่เกิดขึ้นแล้วในครรภ์นั้น ถือว่าเป็นการฆ่าคนเช่นเดียวกัน ซึ่งเป็นบาปชั้นร้ายแรง และคำนึงถึงสิทธิของชีวิตที่ได้อุบัติขึ้นแล้วควรจะได้เกิดมาเป็นคนหนึ่งต่อไป ในทางการแพทย์ปัญหาสุขภาพของผู้ตั้งครรภ์นั้นคำนึงถึงสุขภาพจิตร่วมด้วยการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ และกรณีที่ทราบว่าการตั้งครรภ์มีความเสี่ยงสูงที่จะมีความพิการรุนแรง หรือเป็นโรคพันธุกรรมรุนแรง แม้ไม่เป็นอันตรายต่อหญิงตั้งครรภ์ก็อาจทำแท้งได้ โดยอาศัยเหตุที่มีผลกระทบต่อสุขภาพจิต ได้แก่ ความเครียดอย่างรุนแรง หรือเสี่ยงสูงที่จะมีความพิการ หรือเป็นโรคพันธุกรรมรุนแรง แพทย์อาจพิจารณาทำแท้งได้ ได้แก่ หญิงตั้งครรภ์ป่วยเป็นหัตถ์เยอรมัน ในช่วงแรกของการตั้งครรภ์ซึ่งมีความเสี่ยงสูงที่จะมีความพิการรุนแรง ตรวจน้ำคร่ำพบว่ามีความผิดปกติทางพันธุกรรม ได้แก่ เป็นเด็กปัญญาอ่อน ดาวน์ซินโดรม (Down's syndrome) เป็นโรคเลือด เช่น ธาลัสซีเมียชั้นรุนแรง เป็นต้น ขอบถกเถียงจึงทำให้เกิดปัญหาที่ไม่ได้รับข้อยุติที่ชัดเจนทางด้านกฎหมาย ทำให้เกิดปัญหาทางด้านสุขภาพต่อสตรีที่ทำแท้งและการทำแท้งในประเทศไทยมีอัตราเพิ่มมากขึ้นอีกด้วย

๕.๑.๓ แนวทางการแก้ปัญหาการทำแท้งในทัศนะพระพุทธศาสนา

ปัญหาทำแท้งเป็นปัญหาที่มีมาตลอด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสภาพสังคมเปลี่ยนไปเป็นสังคมที่ผู้หญิงกับผู้ชายเท่าเทียมกันมากขึ้น เกี่ยวกับปัญหาทำแท้ง พระพุทธศาสนาบอกไว้ชัดเจนว่าการฆ่าสัตว์ตัดชีวิตเป็นบาป และเนื่องจากการทำแท้งเป็นการฆ่าสัตว์ ดังนั้นการทำแท้งจึงเป็นบาปด้วย การทำแท้งไม่จำเป็นว่าจะต้องเป็นความผิดเสมอไปเพราะความทุกข์ที่เกิดขึ้นจากการไม่ทำแท้งอาจจะมีมากกว่าความทุกข์ที่จะเกิดขึ้นหากมีการทำแท้งอย่างถูกต้อง

พระพุทธศาสนา ให้ความสำคัญกับชีวิตมนุษย์สูงสุด หลักจริยธรรมต่างเน้นให้รักษาชีวิตความเป็นมนุษย์ให้ได้ ให้นาน ให้เข้มแข็ง เพื่อการสร้างตบะ บำเพ็ญศีล สมาธิ ปัญญา สู่เป้าหมายแห่งความหลุดพ้นจากวัฏฏะ เมื่อหญิงใดที่สัตว์ยังลงสู่ครรภ์แล้ว สังคมชาวพุทธกำหนดให้เป็นแม่ กล่าวแก่อำนาจด้วยอุสสกรรม ทำแท้งได้ลงคอ จัดว่าหญิงผู้นั้นตกอยู่ในภาวะจิตที่มีความบีบคั้น คับแคบ ขัดข้อง ขัดเคือง ขุ่นมัว พร่าพราง มีดบอด มีดมัว ปิดบัง อย่างมาก มีจริยธรรมตกต่ำ หญิงที่ทำแท้ง ชายที่สนับสนุนให้ทำแท้ง ย่อมผิดศีล ผิดธรรม และผิดกฎหมาย

แนวทางการแก้ปัญหาการทำแท้งในสังคมไทย กล่าวโดยสรุปในแต่ละประเด็น ดังนี้

๑) ใช้สถาบันครอบครัวเป็นภูมิคุ้มกัน สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลักของสังคม พ่อแม่ต้องเปิดกว้าง แล้วสร้างบรรยากาศที่ดี ให้ครอบครัวได้รับความอบอุ่น ควรให้ความรู้และสร้างภูมิคุ้มกันให้เยาวชนรู้เท่าทันโลกสมัยใหม่ ตลอดจนการดำรงชีวิตอยู่ในโลกยุคโลกาภิวัตน์ได้อย่างมีความสุข

๒) ปลุกฝังค่านิยมทางศีลธรรมจริยธรรม การจะป้องกันการทำแท้งอย่างได้ผล ต้องปรับโครงสร้างทางสังคมให้มีความคิดเห็นในแนวทางเดียวกันก่อน จากนั้นก็สอนบุตรหลานของตนให้เป็นไปในทิศทางเดียวกันอย่างจริงจัง ควรสร้างค่านิยมที่ดีงามให้สังคม เช่น การรักษาวลสงวนตัว การเคารพในสิทธิของผู้อื่น การให้ความสำคัญของการได้เป็นพ่อแม่ และความงดงามของสถาบันครอบครัว ตลอดจนไม่ควรกำหนดกฎหมายทำแท้งเสรีเด็ดขาด แต่ควรเพิ่มความเข้มข้นของกฎหมายบรรทัดแห่งคุณธรรม

๓) สังคมต้องร่วมมือกันแก้ปัญหา เมืองไทยเป็นเมืองพุทธ การฆ่าหรือทำลายสิ่งมีชีวิตถือว่าเป็นบาป ซึ่งความรู้สึกละอายใจมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับการศึกษาและเจตนาของแต่ละบุคคล ดังนั้นการป้องกันไม่ให้เกิดการตั้งท้อง น่าจะเป็นวิธีที่ดีกว่าการทำแท้ง แต่เมื่อเกิดการตั้งท้อง โดยไม่พร้อมเกิดขึ้น สังคมควรหาทางออกหรือช่วยสังคมกลุ่มนี้ได้อย่างไร โดยที่จะผิดทั้งกฎหมายและศีลธรรม ความแตกต่างทางความคิด ในการทำแท้งของสังคมไทย คนในสังคมควรประสานความคิดและร่วมมือกันระหว่างฝ่ายอนุรักษ์นิยมการทำแท้ง กับฝ่ายกระทำแท้งโดยเสรี เพื่อให้ยอมรับกันได้ โดยต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของทุกภาคส่วนไม่ว่าจะเป็นคนในสังคม ภาครัฐ และศาสนาในการที่จะป้องกันและแก้ไขปัญหาร่วมกัน

๔) ออกกฎหมายและกำหนดบทลงโทษอย่างสูงสุด ตัวยกกฎหมาย ควรเพิ่มบทลงโทษสำหรับผู้ชายที่ทำให้เกิดการตั้งครรภ์ด้วย การทำแท้งที่ปลอดภัย อยู่ในขอบเขตของกฎหมาย ควรเป็นทางเลือกหนึ่งของหญิงตั้งครรภ์ไม่พร้อม และหลังยุติการตั้งครรภ์ ควรมีบริการให้คำปรึกษาและวางแผนครอบครัว เลือกวิธีคุมกำเนิดที่ได้ผล รวมถึงให้ผู้ชายร่วมรับผิดชอบในการคุมกำเนิด การเป็นพ่อ เพื่อป้องกันตั้งครรภ์ไม่พร้อมซ้ำ สถานที่การทำแท้ง มีทั้งเปิดเผย และไม่เปิดเผย ทำให้ไม่กล้าเมื่อต้องทำแท้ง และการให้ความรู้เพศศึกษา ความรู้ในการป้องกันการตั้งครรภ์ ผลกระทบจากการตั้งครรภ์ ในทุกกลุ่ม ทั้งวัยเรียนและวัยทำงาน จะช่วยลดการตั้งครรภ์ไม่พึงประสงค์ และอัตราการทำแท้งจะลดลงตามมา

นักวิชาการด้านพระพุทธศาสนา ถือว่าการทำแท้งเป็นบาปและไม่ควรทำด้วยประการทั้งปวง เพราะเป็นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต ขัดแย้งกับศีลข้อ ๑ ที่บอกว่าให้ละเว้นจากการฆ่า ความคิดนี้

เป็นรากฐานให้แก่บทบัญญัติในประมวลกฎหมายอาญาที่ระบุว่า การทำแท้งทำได้เฉพาะในกรณีที่ชีวิตของแม่อยู่ในอันตราย หากปล่อยให้ตั้งครรภ์ต่อไปภายใต้ความขัดแย้งของสังคมไทยที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปข้างหน้าอย่างรุนแรง การอ้างเหตุผลส่วนใหญ่ของฝ่ายที่ต่อต้านการทำแท้งนั้น มักจะมาจากหลักการของพุทธศาสนาที่ระบุว่า เนื่องจากการทำแท้งเป็นการฆ่า และการฆ่าเป็นบาป จึงไม่ควรมีการทำแท้ง อย่างไรก็ตาม หากถามว่าแล้วหลักของพุทธศาสนาจริง ๆ เกี่ยวกับการทำแท้งเป็นอย่างไร ดังนั้นจึงอ้างได้เช่นเดียวกันว่าการทำแท้งเป็นความจำเป็นเพราะสภาพสังคมได้เปลี่ยนไปแล้ว หลักพุทธศาสนา ได้แก่ พรหมวิหาร ๔ อันประกอบด้วยเมตตา กรุณา มุติตา กับ อุเบกขา พรหมวิหาร ที่เกี่ยวข้องกับประเด็นการทำแท้ง ได้แก่สองอย่างแรก คือเมตตา กับกรุณา เมตตา คือปรารถนาให้ผู้อื่นมีความสุข และกรุณา คือปรารถนาให้ผู้อื่นพ้นทุกข์

๕.๒ ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

งานวิจัยฉบับนี้เป็นงานวิจัยเชิงเอกสาร ที่มีการจัดเรียงระบบข้อมูลจากหลายแหล่งข้อมูลที่มีความน่าเชื่อถือ สามารถนำเอางานฉบับนี้อ้างอิงในแวดวงวิชาการได้ ในขณะที่เดียวกันก็สามารถนำเอาคำตอบที่ได้รับจากงานวิจัยไปประยุกต์ใช้กับการดำเนินชีวิตประจำวัน เพื่อใช้เป็นเหตุผลประกอบต่อการตัดสินใจ ในการเลือกที่จะทำแท้ง ในบทวิจัยได้ชี้ให้เห็นถึงข้อเสีย และความเสี่ยง อันตรายที่เกิดจากการทำแท้ง พร้อมด้วยการเสนอแนวทางการแก้ไขไว้ชัดเจน

๕.๓ ข้อเสนอแนะการทำวิจัยในครั้งต่อไป

งานวิจัยนี้เป็นการศึกษาการทำแท้งในสังคมไทย : ปัญหาและทางออกตามทัศนะของพระพุทธรศาสนาเท่านั้น ผู้วิจัยอื่นควรศึกษาการเปรียบเทียบให้เห็นเหตุผลการทำแท้ง ของแต่ละฝ่าย รวมทั้งมีการเปรียบเทียบทัศนะทางศาสนาอื่น ๆ อีกด้วย หากมีผู้วิจัยต่อยอดในส่วนส่วนนี้ ผู้วิจัยเชื่อได้ว่าจะเป็นประโยชน์ต่อแวดวงวิชาการ และการศาสนาเป็นอย่างยิ่ง

ในประเด็นการทำแท้ง ว่าด้วยหลักของศีลธรรมของผู้หญิงในการตัดสินใจทำแท้ง ขึ้นอยู่กับว่าผู้หญิงขาดศีลธรรม หรือว่าถูกบีบบังคับทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ต่อประเด็นนี้ควรมีการศึกษาต่อยอด ชี้ให้เห็นระหว่างขาดศีลธรรม หรือปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม เป็นตัวบ่งชี้วัดในการตัดสินใจทำแท้งของผู้หญิงไทย

ในประเด็นการป้องกันและการแก้ไขปัญหา ควรมีการศึกษาวิธีการป้องกัน รวมทั้งแนวทางแก้ไขการทำแท้ง ในรูปแบบทางพระพุทธศาสนาที่เป็นรูปธรรม และให้สอดคล้องกับสถานการณ์ปัจจุบัน